

Анелия Маркова

ВТОРОТО
БЪЛГАРСКО
ЦАРСТВО
ВЪВ ВОЙНА
И МИР

БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

- © Анелия Маркова, *автор*
- © Ивомир Колев, Мирела Мишева, *редактори*
- © Станимира Вътева, *отговорен редактор*
- © Ася Атанасова, *коректор*
- © Александра Младенова, *графично оформление и корица*

„БИ 93“ ООД
София, 2022 г.

ISBN: 978-619-7688-01-6

Анелия Маркова

ВТОРОТО
БЪЛГАРСКО
ЦАРСТВО
ВЪВ ВОЙНА
И МИР

София
2022

Съдържание

Предговор	5
I. Войната и мирът като феномени	8
II. Войните между Търново и Константинопол	49
III. Българското царство и Сръбското кралство между войната и мира	181
IV. Българското царство и Унгарското кралство в сложната политическа игра между Изтока и Запада	231
Закljučение	267
Използвана литература	273

Преговор

*S*i vis pacem, para bellum (Ако искаш мир, готви се за война) гласи латинската поговорка. Войната обсебва, развива, променя, забавя или забързва всеки аспект на живота. Тя не е само низ от победи и поражения, слава и кръв, героизъм и предателство. Войната е сложен историко-философски феномен с корени, които се крият още в зората на човечеството и в сложната душа на Човека. Точно това се опитваме да покажем в тази книга, посветена на един от най-съгържателните и сложни проблеми в родната ни средновековна история – войните на Второто българско царство през XII – XIV в. В нея разглеждаме военните кампании не само като фактология и „продължение на политиката с други средства“, но и ги интерпретираме през призмата на философския, идеологическия и социологическия анализ на явлението *война*.

И до днес липсва цялостно изследване, което да установи единни критерии относно етиологията и същността на „войната“ и да го приложи при анализа на военните действия. Подобна интерпретация ни отвежда до навлизане в територията на политическата и военната психология и ни позволява да излезем извън възприетите и клиширани формулировки за това понятие. Затова тук ние ще покажем, че на идейно равнище разбирането за войната остава непроменено както през Античността, така и през Средновековието и Новото време, а различията се забелязват предимно в методите и политическите прийоми. Затова, по историческа аналогия, си позволяваме да „заобиколим“ дефицита на достоверни данни и да добавим малко колорит към картината на миналото. Ще проследим формирането на военната мисъл в християнския мирозглед, която се оформя като идеология във византийския свят, за да навлезе по-късно и в българската действителност.

В търсенето на истината за политическата реалност ще изведем войните на Второто българско царство извън тесните рамки на конфликтите със съседните страни и ще ги позиционираме в контекста на голямата балканска и европейска политика. Свидетели сме, че в началото на XIII в. след разгрома на многовековната Византийска империя и появата на нови геополитически фактори

се променят приоритетите на търновските царе в предприетите от тях военни кампании. Именно тази промяна определяме като водещ аспект в българската средновековна военна идеология, която влияе непосредствено върху политическото развитие на Второто българско царство и се оформя като движеща сила още от въстанието на Асен и Петър.

Милитаризацията на политическия елит е водещ фактор за започването и приключването на военните кампании, което показваме с редица примери. Решенията за провеждане на войни обособяваме като част от политическата програма на българските владетели, която има за цел не само териториално разширение, а военно-политическа хегемония. Показателни са действията на царете Калоян и Иван Асен II. Ще подложим на коментар възприетата оценка за тяхното управление.

Провеждането на самите войни е най-обемистият и сложен аспект на едно историческо изложение. Представеният текст не може да претендира за изчерпателност и всестранно фактологическо изложение, затова ще направим един малко по-различен прочит на събитията, като се опитаме да направим своеобразна класификация на военните кампании по вид и времетраене. Разбира се, това предизвиква някои структурни диспропорции, проузлизаци най-вече от оскъдната информация в изворите, заради което някои военни кампании не могат да бъдат изследвани пълноценно или изобщо се губят. Например въстанието на Асеневици и войните за възобновяване на гържавността са сравнително добре засвидетелствани в изворите. Други не по-маловажни като българо-емирската война от 1230 г. с нейната кулминация битката при Клокотница присъстват само като кратки или непълни описания. Този дисбаланс ние ще компенсирате чрез идеологическо изследване на причините, политическата обстановка и резултатите от тях, ще очертаем зоните на най-интензивните и перманентни войни на Второто българско царство, съюзниците и противниците, които неведнъж променят местата си.

Провеждането на войните през този период се влияе от непрестанната промяна на политическата карта на Европейския югоизток. Това налага търсене на политически партньори или помиряване с противника дори в най-благоприятния момент за постигане на

успех. Тези мирни отношения се уреждат чрез устни споразумения или писмени договори, доколкото през Средновековието съществуват правила затова изобщо. Военните договори и споразумения ние определяме като неизменна част от всяка война. Някои от тях са стратегически и дългосрочни, други са конюнктурни. Едни са полезни и перспективни, други са наложени отвън и обикновено са израз на чужд военен, политически или религиозен диктат. От каквото и естество да са те обаче, договорите и споразуменията са алфата и омегата, началото и краят на всяка война.

Логично началото на войните във Второто българско царство се свързва с възстановяването на българската държавност като резултат от освободителното движение на Асеневици в края на 80-те години на XII в. Страниците на тази книга трябва да завършат, описвайки подробно османското нашествие и унищожаването на българската държавност, но горната времева граница за конфликтите на българската държава с всеки един от нейните съседи остава плаваща в зависимост от времето на последните военни действия. В нашия преглед българо-византийските войни приключват през 60-те години на XIV в., а последното военно-политическо напрежение със съседна Сърбия се състои през 30-те години от същото столетие. Съвсем различни са обстоятелствата около българо-унгарските конфликти, често дирижирани чрез намесата на западните власти и Папството.

Извън нашето внимание остават татаро-монголските нашествия през XIII в. и османското завоевание на българските земи през втората половина на XIV – началото на XV в. Те не могат да бъдат причислени към класическите средновековни войни на християнски държави и народи, които след приключването на войните продължават да живеят като съседи. Конфликтите с татаро-монголите имат ограничен хронологичен обхват и са с ниска степен на интензивност.

Авторът

I. Войната и мирът като феномени

1. Идеологията за войната като феномен

Проблемът за дефинирането и същността на понятието *война* е свързан с липсата на цялостна концепция поради различията в гледните точки на авторите, работещи върху изясняването на този термин. Някои теории биха могли да дадат обяснение за съществуването на войните, но не и да обяснят конкретните причини за тях, тъй като всеки случай на война е строго индивидуален според времето, ситуацията и участниците в нея. Всички подходи и теории не се опровергават едни други, а се допълват и обособяват същността на *войната* като многоаспектен проблем.

Разглеждана в най-тесен смисъл, *войната* е конфликт между политически формирания, който преминава под формата на въоръжени действия. Основната цел е едната страна да наложи волята си над другата. Средство за постигане на тази цел са въоръжените действия, продукувани от икономически, политически и идеологически възгледи. В този смисъл войната излиза извън рамките само на въоръжените действия. Причините, ходът и целите са продукувани от взаимодействието на различни и взаимно влияещи си фактори, които я оформят като цяла идеология. Тя е организирана в действията и целите си. Военното противопоставяне не се състои от спонтанни и хаотични сблъсъци, а двете страни подхождат систематично в действията и според целите си. Войната като организиран въоръжен сблъсък се характеризира също със сътресения в обществото, период на конфликта, тактика и методи.

Всички автори, които изследват проблема, застъпват мнението, че войната не е първопричината, и разглеждат аспектите на нейното развитие. Една от първите добре разработени типологии за въоръжените сътолковения е дело на антрополога Бронислав Малиновски, който обособява няколко основни типа: междуличностни сътолковения вътре в самото общество, организирани колективни сблъсъци в рамките на културното единство с цел отмъщение, въ-

оръжени набези с цел залавяне на военнопленници и плячка, бойни действия, водещи до образуването или възникването на нови държавно-политически образувания, експедиции с цел грабеж, улавяне на роби, плячка, и въоръжена борба между две мултикултурни групи, фокусирани върху териториалното завладяване и създаването на държавност. Според него само действията, свързани с образуването на нови държавни образувания и териториалното завладяване, се характеризират и обособяват като война.¹ С тази своя постановка той поставя въпроса кои въстания се определят като бунтове и кои от тях прерастват във война и е възможно да бъдат обозначени с този термин.

Според целите, които се преследват, войните могат да бъдат поделени на следните видове: умиротворителни, интервенционни или репресивни (*офанзивни*), въстания и метежи (с условието съпротивлението да е достатъчно силно и продължително във времето), отбранителни (*дефанзивни*) и династични.

Дефанзивните войни имат за цел отбрана на собствените територии от нахлуващи вражески войски. Те се използват за оправдаване на политическите действия и постигане на държавни интереси. Тази теоретична постановка намира най-добрите примери през средните векове. Един от тях е историята на самата Византия, която провежда дефанзивни войни срещу варварските нашествия с цел защита на имперските територии.² В Средновековна България, особено за периода на Второто българско царство, не могат да бъдат посочени войни, които да отговарят цялостно на определението за дефанзивните. По-скоро като такива могат да бъдат посочени военните действия, свързани с османското завоевание на българските земи.

За разлика от дефанзивните офанзивните войни имат за цел не защита, а пряко нападение с цел завоевание. Ако трябва да се проследи отново византийският пример, може да посочим военните кампании на империята от края на X и началото на XI в. срещу българската държава.

¹ Першиц, И., И. Семенов, А. Шнилерман. Война и мир в ранней истории человечества. Т. I. Москва, 1994, с. 51.

² Haldon, J. Byzantium at War AD 600 – 1453. New York, 2002, p. 39 – 42.

Като част от държавната политика военният конфликт може да достигне точката на т.нар. краен предел. Според Карл фон Клаузевиц употребата на сила до краен предел обикновено изключва сътрудничеството с разума.³ При тоталната война⁴, по време на която въоръженото насилие се извършва до крайност, основното средство за постигане на този краен резултат е армията. Превъзходство над противника има този, който не се съобразява с кръвопролитиеето. Така първият диктува закона и се стига до крайност. В историята много рядко се наблюдава състояние на тотална война. Що се касае до българската средновековна военна история, няма примери за военни действия, които да покрият смисъла за война до краен предел.

Изследователите, занимаващи се с теоретичната постановка за *войната*, извеждат тълкуванието на понятието в три основни направления, които взаимно се допълват и образуват цялостна организирана система, разкриваща неговата семантика. Всяко от тях е обусловено от собствени идеи, логични и систематични. Условно и трите съдържат в себе си идеите на *справедливата война*, *реализма* и *пацифизма*.

Теорията за справедливата война (Bellum Justum) възниква още по времето на съществуване на Римската империя и се доразвива през вековете. Според нея войната се поделя на три основни фрагмента, всеки от които разкрива същността на това многоаспектно понятие. В литературата те са обозначени с латинските им наименования. Това са „идеология преди въоръжения сблъсък“ (*Jus ad bellum*), която се отнася до правото да се прибегне до война, „идеология по време на въоръжения сблъсък“ (*Jus in bello*), свързана с поведението на враждуващите страни по време на въоръжения конфликт, и „идеология след военния сблъсък“ (*Jus post bellum*), отнасяща се до правото съдието и споразуменията – фазата на прекратяване на войната.⁵

³ Карл фон Клаузевиц е германски генерал и автор на най-цитирания в историята трактат за военното изкуството „За войната“. Вж. Клаузевиц, К. За войната. (Превод Петър Герасимов.) София, 2009, с. 6.

⁴ Автор на концепцията за тоталната война е немският генерал Ерих Лудендорф. При тоталната война почти не се прави разграничение между цивилни и военни, защото усилията на цялото население се разглеждат като част от стремежа на агресора за спечелване на войната.

⁵ Orend, B. War. <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/war/>> (28.07.2015).

Имено през последния етап се разкрива взаимовръзката и съвместимостта на понятията *война* и *мир*.

През първия етап – *Jus ad bellum*, се взема решението за обявяване на война, което е конструктивно и сложно. Войната сама по себе си задължава управляващите да притеглят предимствата и недостатъците от нейното провеждане. Ако ползите и привилегиите са пропорционални по стойности на негативите, само тогава тя може да бъде продължена. Това фундаментално правило намира своето начало в Древен Китай, където знаменитият военачалник Сун Дзъ (ок. 544 – 496 пр.н.е.) създава най-прочутия военен трактат „Изкуството на войната“. Именно в него се пояснява, че: ... *вероятността от започване на необмислена война е тревожна... Затова тя трябва да бъде преценена с оглед на петте фундаментални фактора – моралното влияние, природните условия, терена, ръководството и доктрината.*⁶ Едва след анализ върху влиянието на тези фактори решението за започване на война е целесъобразно. Прагматичните държавници предпочитат да избегнат войната при възможност за разрешаване на конфликта с други средства. Едва при изчерпване на всички правдоподобни мирни алтернативи войната се оказва единственото средство за решаване на проблема.

Вторият етап – *Jus in bello*, се отнася до времето на самата битка. Основните правила се свеждат до пропорционалността – използваната сила трябва да е съизмерима на достижимата цел. Тя трябва да бъде ограничавана до размер, подходящ за достигане на поставените цели.⁷

Заклучителният етап – *Jus post bellum*, се отнася до същинския край на войната, по време на който се извършва преходът от състоянието на война обратно към мира. Основна цел е прекратяването на военните действия. Мирните споразумения представляват заключителния етап и фактически край на всяка една война. Те трябва да са премерени и разумни. Мирното уреждане на проблема в края на войната трябва да оправдае самата война.⁸

⁶ Сун Дзъ. Изкуството на войната. (Превод от Кирил Грозев.) София, 2016, с. 5.

⁷ Moseley, A. Just War Theory. <<http://www.iep.utm.edu/justwar/>> (15.04.2015).

⁸ Eisikovits, N. Transitional Justice. <<http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/justice-transitional/>> (04.04.2015).

Всяка една война включва в себе си тези етапи, условно наречени предварителен, същинска част и мир, които описват детайлно целия процес на нейното провеждане независимо от историческото време, в което тя се случва. Привидната разлика между войните през отделните периоди е следствие от социално-икономическия строй на съответната държава, методите и похватите на военните действия.

Другото основно течение във военната проблематика е *пацифизмът*. В най-тесен смисъл този термин се тълкува като ангажираност към спазване на мир и е опозиционен на военните действия. И до днес съществуват различия относно правилното боравене с това понятие, но философското дефиниране на този термин позволява той да се свърже по смисъл с оправданото насилие и със *справедливата война*.

Идеята за отхвърлянето на войната като средство за постигане на политически цели има дълга история, но в европейската християнска традиция *пацифизмът* се използва за оправдаване на военните действия. Още през Античността древногръцкият философ Платон (427 – 347 пр.н.е.) изказва твърдението, че войната трябва да се води, за да се достигне мир.⁹ По-късно християнските мислители обвързват *пацифизма* с необходимостта от използване на войната за защита на невинните, а конкретно в западната християнска традиция св. Августин Блажени (354 – 430)¹⁰ го употребява в полза на *справедливата война*. През Средновековието връзката между философията и религията не позволява еднозначното дефиниране на *пацифизма* като строго определена концепция.¹¹

Гореизказаните трактовки и дефиниции довеждат до заключение, че *войната* представлява цялостна идеология в политическия живот на отделните страни. Разбирането за нея като понятие не трябва да

⁹ Fiala, A. Pacifism. <<http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/pacifism/>> (30.04.2015).

¹⁰ Св. Августин (Аврелий Августин) е римски свещеник, теолог и мислител. Автор е на огромен брой съчинения. Изиграва ключова роля в развитието на западното християнство. Във времето, когато се разпада Римската империя, той разработва концепцията за Католическата църква. Източноправославната църква не приема много от неговите учения, но все пак той намира място сред нейния пантеон.

¹¹ Kilcullen, J. Medieval Political Philosophy. <<https://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/medieval-political/#Pac>> (30.03.2015).

се ограничава единствено до провеждането на въоръжени действия. За да бъде осмислена на идейно равнище, е необходимо да бъдат определени целите за нейното предприемане. Те трябва да се прецизират спрямо икономическите и социалните фактори, съпътстващи развитието на културното общество в съответното време. Желателно е при поставяне хронологическите граници на всяка една война да бъдат синтезирани идеите на отделните концепции и теории, които я определят като процес, съдържащ в себе си три основни етапа. Това са периодът, в който се заражда враждата между двете страни, времето на самите сражения и фазата на следвоенното сътъкновение, в която се договаря или подписва мирното споразумение.

Всички съвременни теории, подходи и концепции, които описват процеса на *войната* и очертават основните насоки на нейното развитие, произлизат от античните и средновековните схващания за разбирането на това понятие. Именно едно от добре синтезираните и формулирани определения за това какво представлява войната, принадлежи на византийския император Лъв VI (886 – 912), базирано на съчинението на древногръцкия военен писател Елиан Тактик от II – I в. пр.н.е.¹² По неговите думи *войната* и *сражението* се отличават едно от друго. *Война* се назовават всички бойни действия от началото до самия край. Тя може да се състои от едно или от много сражения. *Сражение* се назовава едно бойно сътъкновение в хода на войната. Приключването на сражението не означава край или изход от войната, защото то може да бъде последвано от други бойни сътъкновения.¹³ Действителният край на конфликта се поставя с подписването на дадено споразумение, което се явява и част от самата война. От друга страна, договорът може да бъде и причина за избухването на война.

Изследователите на византийската военна идеология са на мнение, че е необходимо да се наблегне на идеологическата отправна точка, която легитимира всяка война като правилна, щом тя се случва не толкова за завоевание на чужди територии, отколкото

¹² ГИБИ, IV. София, 1961, с. 166. (Лъв Философ. Тактика).

¹³ Капсылкова, К. Представления о войне и армии Византии (середина IX – середина XI в.). Дисертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Екатеринбург, 2017, с. 99.

за възвръщане на свои собствени. По този начин византийската военна практика е насочена към дефазивната война, но с експанзивен характер, или казано с други думи – *завладявай, за да си върнеш изгубеното*. Съществува и още един подход в тази идеология, основаваща се на Аристотеловата теория за законния характер на войната, според който тя е справедлива и целесъобразна, особено когато се води срещу някой, който се намира на по-ниско ниво на развитие. Затова те заслужават да бъдат управлявани.

Разглеждането и изясняването на византийската военно-политическа идеология е от особена важност за разбирането и на българската. Средновековната българската държава се образува и съществува непосредствено до и върху териториите на Източната Римска империя, което оказва влияние върху политическото ѝ развитие. Посредством българо-византийските военни конфликти и завоевателни стремежи се осъществява обмен, възприемане и формиране на военната идеология в Средновековна България. В нашата история се намират много добри примери за проследяване и обясняване на взаимовръзките между българската и византийската военна идеология и именно те ще бъдат приложени в текста макар и непоследователно в хронологичен ред.

Идеологията е основен двигател на политическото развитие на средновековната българска държава и на разбирането за войната като средство за престиж и сила. Тази система от възгледи и идеали изкристализира след приемането на християнската религия. Бидейки част от източноправославния свят, Българското царство възприема идеологическите и концептуалните основи на византийската военна идеология. Принципите, методите и похватите, използвани от българските владетели, следват византийските, но съобразени с българската действителност. Моделът за царската власт, за божествеността на владетеля се пренася от Византия с покръстването на българския народ.

Византизирането на българския владетелски двор се ускорява в периода IX – X в. Цар Симеон (893 – 927) се стреми не само да подражава на византийските василевси. Той се възплъщава в ролята на такъв и пресъздава модела на божествената власт.¹⁴ Тази практика продължа-

¹⁴ Пюзелев, В. Византийско-българският диалог. – СпБАН, СХІХ, 5, 2006, с. 7.

ва да съществува и да се прилага в политическото развитие на Българското царство не само до падането му под византийска власт, но и в периода на византийската зависимост дори и след неговото възобновяване през 1186 г. Приемствеността на този светоглед е пренесена и във възобновената от Асеневици Втората българска държава.¹⁵

Царството на Асеневици се изгражда по подобие на Византийската империя от времето на късните Комнини.¹⁶ Този процес бързо и силно навлиза в българския владетелски двор, като подражанието намира отражение не само на ниво култура и всекидневие, но и в дворцовото управление, в церемониали и религиозни празници, посрещане на мощи на светци, военни триумфи и пр.¹⁷

В периода XII – XIV в. българската държава, наричана „Малката Византия“, по същество следва военните идеали на Източната империя. След разпадането на Византия през 1204 г. в ролята на новия защитник на източното православие на Балканите Българското царство приема византийската концепция за отбранителните войни в борбата с католическия Запад. Българските царе приспособяват идеята за *translatio imperii*. В унисон с възродената „имперска идея“ те следват нейните концепции, макар че до края на XIV в. същността ѝ търпи промени, наложили се от политическите обстоятелства в Европейския югоизток.

Въпросът за въстанията и тяхното прерастване във война трябва да бъде внимателно разглеждан и с него да се подхожда на идейна основа. За да се прецизира кое въстание е възможно *да бъде определено като война*, е необходимо да се проследят детайлно целите на конкретното събитие и неговите резултати. Подобен развой на събитията по-често се наблюдава през Античността и Средновековието. Но понеже става дума за *терминологията*, в опита си да вникнем и да разберем военната идеология на Второто българско царство в контекста на голямата европейска политика по това време, то като добър

¹⁵ **Тъпкова-Заимова, В.** Българската държавна идея в официалната и низовата книжнина. – Във: Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Българските земи в древността до създаването на българската държава. Рег. Хр. Христов. София, 1987, с. 516, 518.

¹⁶ **Николов, Г.** Вътрешнополитическо развитие на възобновеното Българско царство (края на XII – края на XIII в.): фактори и проблеми. – ЗРВИ, XLVI, 2009, с. 168.

¹⁷ **Гюзелев, В.** Византийско-българският диалог..., с. 7.

пример за проследяване *кога едно въстание прераства във война*, може да посочим това на Петър (1186 – 1197) и Асен (1190 – 1196) от 1186 г., на което ще бъде обърнато заслужено внимание в страниците на настоящото издание. По тази причина за разбирането на българската военно-политическа идеология е нужен кратък преглед на това как се зараждат и формират византийските концепции за феномена *война*.

2. Византийската концепция за *мир*

Повратен момент във военната история и идеология на Римската империя се оказва разпространението на християнството върху нейните територии. Това е причината все повече да се увеличават привържениците на *пацифизма* и ненасилието. Буквалният превод на този термин означава *миротворчество* и има латински корен: *pac-* от латинското *pac*, което означава „мир“, и *-ficus* („сздаване, сътворение“). Вероятно този термин намира началото си в проповедта на Матей, в която според Иисус миротворците са благословени. В същия този пасаж думата *eirenopoios* произлиза от гръцкото *eirene*, което означава *мир*.¹⁸

Една от чертите на християнския пацифизъм е оправданието за неангажираност във военни действия към държавната власт и задълженията към нея. Всъщност последователите на този раннохристиянски пацифизъм се придържат към тази идея, използвайки я като мотив да бъдат опозиция на римската държавност. Християните в римската армия не одобряват морално военственията действия на езичниците, които са част от състава на римските войски, а ако подобни се осъществяват от християнин, той автоматично е отлъчван от християнската община. Раннохристиянските мислители като цяло не одобряват участието на езичници в императорската армия, защото службата в нея предполага почитане на култа към императора и неговата божествена власт.¹⁹ Концепцията за невоин-

¹⁸ Fiala, A. Pacifism. <<https://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/pacifism>> (17.05.2016).

¹⁹ Банников, А., М. Морозов. Византийская армия (IV – XII в.). Санкт Петербург, 2013, с. 504 – 505.

ственост се преплита с представата за неизбежното Второ пришествие на Христа, което ще се осъществи заради нарушения земен ред и справедливост. Често това довежда до пасивност и изчакваща позиция за настъпването на края на света.

При създалата се ситуация пред християнските общности в Римската империя се очертават две възможности. Първата е да се продължи изолираност от враждебни действия, като тази идея е широко разпространявана сред християнските комуни. Втората е свързана с изоставянето на стриктния пацифизъм, което същевременно влиза в разрез с морално-религиозните норми на християнството. Водеща роля за осъществяването на втората възможност изиграва св. Августин със своята концепция за пътя на империята, която трябва да обедини под своето управление много народи чрез завоевателни действия. В своите разсъждения той стига до заключението, че тази идея трябва да се уповава на Божия замисъл за приобщаването на всички народи към християнската вяра, а това може да се осъществи чрез победите на римската армия, която да приобщи всички в Божието творение на Земята – Римската империя. Св. Августин стига до заключението, че морално-философските закони на християнството, въпреки че забраняват убийството, допускат използването на сила и убиването като изключение от общото етично правило. Според него войната е грях, но и начин да се сложи край на греха.²⁰ Концепцията за пацифизма се преплита с целите и идеите на справедливата кауза и изгражда концепцията на *Bellum Justum* (*Справедливата война*), която трябва да оправдае военната агресия в името на Бог и се превръща в основна черта на средновековната гържавност и дипломация.

С утвърждаването на християнството като господстваща религия концепциите за *справедливата война* и *пацифизма* заемат основно място в политическата доктрина *Pax Romana*. След разпадането на Римската империя в средата на V в. и превръщането на Константинопол в Новия Рим *Pax Romana* се трансформира в *Pax Byzantina* и

²⁰ Koder, J., I. Stouraitis. Byzantine Approaches to Warfare (6th – 12th centuries): An Introduction. – In: Byzantine War Ideology Between Roman Imperial Concept and Christian Religion. Wien, 2012, p. 11.

така Източната империя (Византия) се оказва носител на философията за *войната и мира*.²¹

През хилядолетната история на Византия, в ролята ѝ на един от основните центрове на християнския свят, се създават немалко възможности различни автори и писатели да изразяват разбиранията си относно проблема за мира и предпочитанията си към него в сравнение с военните конфликти. Византийците развиват практиката за провеждане на дипломация, която да уреди мирното разрешаване на конфликта, за да спрат атаките на многобройните си врагове. Тази политика е проповядвана от различни византийски автори, последователи на християнската риторика за любовта към мира.²² Пример е Теодор Дафнопат²³ (890? – 963), който предупреждава, че тези, които всяват раздор и обичат войната, губят християнското и стават отново езичници, варвари.²⁴ За разлика от Западна Европа, която се придържа строго към идеите на справедливата война, във византийската концепция за войната и мира военните действия строго се осъждат като греховни и безнравствени.

В основата на византийската външнополитическа идеология централно място заемат сентенциите, според които войните трябва да бъдат избягвани и в краен случай да се прибегва до тях. Само когато всички други дипломатически средства за мирно разрешаване на конфликта бъдат изчерпани, тогава може да започне подготовка за война. Разбирането за мирното уреждане на конфликтите прозира и в титулатурата на византийските василевси. Пример за това е присъствието на епитета „миротворец“. Изграждат се политически програми за мира. Подобна се прокламира от император Лъв VI, в чиято основа е подчертано, че мирът трябва да

²¹ **Малахов, С.** Концепция мира в политической идеологии Византии первой половины X в.: Николай Мистик и Феодор Дафнопат. – Антчная древность и средние века, вып. 27, 1995, с. 19.

²² **Koder, J., I. Stouraitis.** Byzantine Approaches to Warfare..., p. 10.

²³ Теодор Дафнопат е византийски писател, историк, богослов и политически деятел. Заема длъжността първи секретар (протоасикрит) на императорския съвет и води дипломатическата кореспонденция във византийския двор.

²⁴ **Marinow, K.** Peace in the House of Jacob. A Few Remarks on the Ideology of Two Biblical Themes in the Oration "On the Treaty With the Bulgarians". – Bulgaria Mediavalis, 3, 2012, p. 91.

се почита не само от поданиците на империята, но и от другите племена, като войната трябва да бъде избягвана.²⁵ Мирът във византийската идеология се определя като заповед, дадена от Христа, а неговото нарушение – като Божие отстъпничество. Поведението на сдържане от военни действия и предпочитането на мира за разрешаване на междудържавни конфликти е една от причините теорията за *справедливата война* да не се възприема в чистия си теоретичен вид в политическата идеология на Византия.

Още в „Тактика“ на Лъв VI е заложена сентенцията, че всяка война трябва да започне по законни причини. За да бъде справедлива, е необходимо да има оправдани основания за нейното започване. Крайната цел трябва да бъде постигането на справедливост.²⁶ Това твърдение предизвиква интерес поради различните тълкувания, на които подлежи. То прокарва мнението, че основната и крайна цел на всяка война е мирът, което ни връща към мислите на Аристотел. По-късно тази аксиома е погетата от Цицерон (106 – 43 пр.н.е.), който формулира и *римската теория за справедливата война*, преработвана в идеологически аспект от св. Августин Блажени, за да може да послужи за легитимиране на християнския римски манталитет относно смисъла и същността на войната.²⁷ Във византийския свят нуждата от война е продиктувана от необходимостта за защита на държавните политически интереси.

Съществува и схващането, че религията в рамките на византийската военна етика е подчинена на римското схващане за държавно управление и няма нищо общо с оправдателната концепция, подчинена на религиозна основа.²⁸ Тези два дискурса за възприемане на идеята за византийската *справедлива война* не трябва да съществуват като две оспорващи се тези, защото в основите на византийската политическа военна мисъл са залегнали както въз-

²⁵ Малахов, С. Концепция мира в политической идеологии Византии..., с. 20.

²⁶ Капсылкова, К. Представления о войне и армии Византии..., с. 73 – 74.

²⁷ Stouraitis, I. Conceptions of War and Peace in Anna Comnena's Alexiad. – In: Byzantine War Ideology Between Roman Imperial Concept and Christian Religion. Akten Des Internationalen Symposiums. Wien, 2012, S. 74 – 75.

²⁸ Stouraitis, I. Just War and “Holy War” in the Middle Ages. – Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik. Band 62. Wien. 2012, S. 236.

гледите с религиозен мотив, така и тези за държавата като политическа единица.

Изследователите на византийската военна етика Спирос Врионис и Янис Стуретис използват като опорна точка „Алексиада“ на Анна Комнина (1083 – 1153), за да могат да обяснят разбирането на теорията за *справедливата война* във Византия. Те се опитват да изяснят ролята на религиозния елемент във византийската военна идеология, правейки взаимовръзката между *войната* и *мира* като два допълващи се елемента. От този т.нар. шедьовър на византийската литература се извлича ценна информация за стремежа на управляващия елит в Константинопол как чрез военни действия да възстанови влиянието на империята в източноримската геополитическа сфера.²⁹

В търсене на идеологическите основи, които се отнасят до войната и мира, Ана Комнина, въпреки че се опитва да представи своя баща Алексий I Комнин (1081 – 1118) като идеалния император, не го отдалечава от образа на средновековния източноримски владетел, който е принуден да води война, за да се защити от конспириращи и размирни събития, настъпващи в геополитическата сфера на Византийската империя. Осъжда идеите на онези генерали и демагози, които, вместо да предпочитат мира като естествен завършек, продължават военните действия или вместо мирно разрешаване на конфликта, поставят войната като тяхна основна и крайна цел.³⁰

Концептуално в „Алексиада“ се прави разлика между *мир* и *политически мир*. *Политическият мир* е период без военни действия, но не е изолиран от цялостния конфликт. Затова той представлява времето, през което се провежда подготовката за продължаването на войната. Разбирането за политическия мир в историческия труд на Анна Комнина се свежда до това на Карл фон Клаузевиц в по-късно време. Оказва се, че постановките от това литературно произведение за войната са възприети по-късно от съвременните изследователи на военното дело и са обяснени с терминологията на Новото време.

²⁹ Stouraitis, I. *Conceptions of War and Peace...*, S. 69 – 73.

³⁰ ГИБИ, VIII. София, 1972, с. 24, 25, 44, 52, 95. (Ана Комнина. Алексиада).

3. Византийската справедлива война

Без съмнение византийското социо-политическо схващане за войната и мира е повлияно от християнската етика и римската имперска традиция. Религиозният дискурс на византийските войни позволява идеологически негативният аспект да бъде смекчен. Така върховната светска власт започва да използва различни религиозни символи и проповеди, за да мотивира своите войски срещу враговете си, било то християни или не. По този начин Църквата във Византия неофициално легитимира военната инициатива на върховната светска власт.

В запазената до днес материална култура и иконография от Византийското средновековие проличават идеите за възприемането на войната и участието на Църквата в легитимирането на военните действия. Различни изображения показват и доказват, че самата църковна институция оправдава военните действия на византийския император, който трябва да воюва, за да надделее срещу враговете си. Едно от многобройните изображения, които илюстрират идеите за войната и мира, е мозайка, намираща се над царските врати в църквата музей „Св. София“ в днешен Истанбул. Тя разкрива идеята за интронизацията на византийския император от Бог.³¹ Илюстрацията няма за цел да покаже важността на самия император. Като част от цяла композиция тя изобразява идеологическото разбиране за ролята и авторитета на императора в мирогледа за войната и мира.³²

Византийската идея за войната, изградена върху християнската догматика, е преплетена със схващането за оценката на човешкия живот, а филантропията се оказва ценно качество в дипломатическите отношения. Този парадокс във византийското възприятие за войната позволява на западните кръстоносци и други народи от епохата, та дори и на част от съвременните учени да считат, че тази

³¹ На мозайката е изобразен вероятно император Льв VI Философ, коленичещ пред трон, на който е изобразен Христос.

³² Nelson, R. And So, With the Help of God: The Byzantine Art of War in the Tenth Century. – Dumbarton Oaks Papers, Vol. 65/66, 2016, p. 169 – 171.

концепция за войната и мира прави Източната империя слаба.³³ Във военните трактати чрез различни примери е заложено разбирането, че предприеманите военни действия имат отбранителен характер. Според самите византийци бойните действия не са инициирани от тяхна страна.³⁴ Събитията в историята обаче показват, че действията на Византия нямат нищо общо нито с миротворчеството, нито са показател за слабост на нейната армия.

Съществуващият византийски порядък на земята е предопределен от Бога и не може да подлежи на промяна. В него за всеки народ са определени съответните граници и социално положение и те не бива да бъдат променяни, нарушавани, нито пренебрегвани.³⁵ Това схващане е присъщо по съдържание на концепцията за *политическия мир* и така идеята за възстановяване управлението на изгубените римски територии под управлението на константинополския император чрез офанзивни военни действия се оказва миротворческа.³⁶

Обосновката за постигане на дълготраен мир е елемент на византийската държавна идеология. Независимо от това дали подетата война е настъпателна или отбранителна, тя се счита за справедлива, защитна и законна. Като основен аргумент на византийската държавна пропаганда, която оправдава военните действия, се изтъква стремежът към мир със съседните страни и народи.³⁷ Така идеята за *справедливата война* придобива значението на мисия и е основна част от императорската пропаганда срещу съседните на империята народи. Ако тези народи са също християнски, то военните действия биват оправдани с разбирането, че надигат ръка срещу Богоизбраната. Разбирането, което оправдава воденето на войни в защита на християнския свят, присъства дори в победния апел „Кръстът победи“.³⁸

Византийските автори в своите произведения постоянно разказват как ромеите оказват помощ на Бог, като защитават пра-

³³ Банников, А., М. Морозов. Византийская армия (IV – XII в.). Санкт Петербург, 2013, с. 503.

³⁴ Кансылкова, К. Представления о войне и армии Византии..., с. 209.

³⁵ Малахов, С. Концепция мира..., с. 24.

³⁶ Koder J., I. Stouraitis. Byzantine Approaches to Warfare..., p. 11.

³⁷ Кансылкова, К. Представления о войне и армии Византии..., с. 73.

³⁸ Банников, А., М. Морозов. Византийская армия..., с. 514.

вата вяра. Основен момент се явява защитата, а не нападението. Тази идея отново е тясно свързана с моралните ценности на християнството, които учат на мир, а не на война. Изгражда се образът на отбранителната война, която се счита за справедлива и приемлива. Негативното отношение към войната, повлияно от оформилния се религиозен пацифизъм, е в основата на отбранителния характер на войните във византийската военно-политическа доктрина. Всички усилия на константинополските императори в периода от разпадането на Римската империя през 476 г. до късния XII в. са насочени към отвоюване на узконните римски територии и легитимиране чрез идеологическата рамка, определяща правото на власт на Богоизбраната империя и християнската етика. Дори в периоди на ожесточени и напрегнати военни действия, когато се поставя на карта политическото съществуване на Византия, идеята за императорската власт и превъплъщението на византийския василевс като Божия избраник на Земята продължава да е от първостепенно значение. В исторически контекст официалната идеология определя империята като сърцето на християнския свят, а всичко останало, което е извън Божието благоволение, е нецивилизовано и с различна степен на важност.³⁹ Борбата с арабския свят, дефиниран като ислямски, променя идеята за мирно външно уреждане на противоречията с другозверците. Противопоставянето на верска основа се задълбочава и с времето понятието *враг* се дефинира на религиозен принцип.⁴⁰ Когато злото не пристига от другозверци, за враг се счита онзи, дори и християнин, който се опитва със собствена армия да завладее чужда държава и да я унищожи. Тогава действията срещу този враг, който пристъпва християнските закони за мир, също са оправдани.

В края на IX и началото на X в. политическият и военен натиск срещу Константинопол постепенно се засилва. Византийските армии търпят поражения от арабите, които постоянно нападат пограничните източни територии, а по море господства мюсюлманският флот. Сериозен проблем представляват и българите, достигнали своя апогей в политическо отношение. В голяма степен

³⁹ Димитров, Д. Византия между Изтока и Запада. София, 2014, с. 9.

⁴⁰ Бакалов, Г. Византия. Културно-политически очерци. София, 1993, с. 200 – 201.

причината за военните неуспехи на Византия е подценяването военните възможности на съперниците, но дори и подобни грешки намират своето оправдание посредством идеята за божествената императорска власт. Като добър пример за тази оправдателна концепция може да бъде посочена войната между България и Византия, по време на която българските войски на цар Симеон разгромяват ромейската армия при Ахелой на 20 август 917 г. – сражение, запомнено в страниците на византийските хронографи като едно най-печалните в тяхната военна история.

Византийският император Лъв VI оправдава своя неуспех срещу българските сили с решението на цар Симеон да наруши мирния договор. Той обвинява българския владетел, че насочва оръжието си срещу едновеци, които не са отправили срещу тях въоръжени сили. В Константинопол считат въоръжените действия против тях като противни на Бога, защото българите са братя по вяра и трябва да зачитат ромейската власт. Това оправдание на византийския император почива върху християнската догматика, според която братоубийствената вражда, насилие и ненавист се считат за грях.⁴¹

Нееднократно патриарх Николай Мистик (901 – 907 / 912 – 925) напомня на цар Симеон, че той е „син“ на своя „баща“ [византийския император – бел.авт.] и че всеки вражески акт от негова страна ще бъде наказан от Бог. В агресивните планове на българския владетел византийският патриарх вижда престъпване на духовните принципи, които го определят като „духовен син“ и нарушават дълбокия мир между двете страни. Българският владетел не зачита не само и не толкова нравствените ценности, но и международноправните норми в отношенията си с Византия, доколкото съществуват такива. Идеята за духовното „осиновяване“ е част от византийската концепция за йерархията на владетелите и народите в света, позната като *таксис*. Затова с последвалия мирен договор между Българското царство и Византия от 927 г. се счита, че този ред е възобновен.⁴² Патриарх Николай Мистик представя войната между българи и ромеи не като *срабедлива*, а

⁴¹ Кансълкова, К. Представления о войне и армии Византии..., с. 104.

⁴² Marinow, K. Peace in the House of Jacob..., p. 88 – 89.

като братоубийствена.⁴³ Той подчертава, че това е война между християнски народи, и прави сравнение с постоянните войни между ромеи и араби. Изтъква, че на арабите гумите от Свещеното писание не могат да въздействат, докато за българите би трябвало да е обратното.⁴⁴

Ето защо отказът на цар Симеон да се придържа към „предопределените от Бога правила“ в отношенията с Византия, го определя като тиранин. Според цариградския патриарх подобно войнолюбиво поведение не е присъщо и достойно за християнин, а за езичник. Друг акцент, който Николай Мистик поставя в писмата си, се отнася до сакралността на мира. Авторът на „Слово на мира с българите“ също подчертава необходимостта от мир за човечеството.⁴⁵ Той го представя като висша социална и политическа ценност.

Разбира се, в словата на византийския патриарх не бива да се подценява и политическата умисъл. Както на него, така и на управляващата върхушка в Константинопол е достояние военното превъзходство на българския цар в този момент. Използването на различни дипломатически умения е характерна черта за Византия в опитите ѝ да разреши външнополитическите си проблеми. Именно словата за богопоставеността и определената от Бога йерархия на земното царство са един от дипломатическите трикове, които империята ловко използва, за да уреди пререканията с другите православни християнски народи. Последвалите събития са свидетелство, че Византия въпреки словата за мир не само не отхвърля и не отрича военните действия като метод за разрешаване на конфликтите, но ги възприема като необходимост за защита на териториалната цялост и влияние. И това не е приюм, който се използва за конкретната политическа ситуация или време. Налице е една военно-политическа идеология, следвана от византийските владетели по време на съществуването на Източната империя.

⁴³ Малахов, С. Концепция мира в политической идеологии Византии..., с. 26.

⁴⁴ Капсалыкова, К., А. Мохов. Образы войны в Византийской исторической литературе X в.: Феодор Дафнопат. – Научные ведомости БелГУ. Сер. История. Политология, 19 (216), 2015, с. 48.

⁴⁵ ГИБИ, V. София, 1964, с. 84 – 102. (Слово за мира с българите).

Като аргумент за подобно твърдение и в същия този смисъл се интерпретират ожесточените действия на Василий II (976 – 1025) срещу Самуиловата армия през 1014 г., които намират оправдание, позовавайки се отново на разбирането, че българите са бунтовници, дръзнали да се опълчат срещу властта на императора.

Византийската военна идеология приема концепцията за *справедливата война* на основата на християнската религия като пазител на целия християнски народ от иноверците. В съзнанието на византийското общество се наслаждава вярването, че тези войни се водят в името на Бог, че именно той въздава справедливост чрез избраната на Земята империя и византийската армия се ползва с Божията помощ. Винаги се подчертава, че войниците се борят за опазване на вярата и своите братя – християни. Военните действия се считат за естествена част от живота на императора, който трябва да брани православната империя. Така избраният от Бог император е оправдан за решението си да предприеме военни действия, за да защитава и възстанови Римската (Ромейската) супремация.⁴⁶

Идеите за съвършенството и неприкосновеността на императорската власт оказват влияние във вътрешно- и външнополитическия живот. Намират място във философията за „богоустановеността“ на властта и ромейското превъзходство.⁴⁷ Според този мироглед седналите на византийския престол чрез узурпация са критикувани от императорската опозиция, а действията на онези народи или племена, надигнали се срещу своя „баща“, са винаги отричани като законни и определяни като народи без чест, безбожници или варвари. В същия този смисъл освободителното движение на Петър и Асен от 1186 г. се възприема като акт на отстъпничество – акт, който във византийската политическа идеология се тълкува като преврат срещу законната власт или узурпация.⁴⁸ Византийският

⁴⁶ Koder, J., I. Stouraitis. *Byzantine Approaches to Warfare...*, p. 9.

⁴⁷ Бакалов, Г. *Византия. Културно-политически очерци...*, с. 250.

⁴⁸ Маринов, К. *Новият завет и византийската пропаганда. Още веднъж за Никита Хониат и българското освободително движение.* – Във: *Великите Асеневици. Сборник с доклади от конференция, посветена на 830 години от въстанието на братята Петър и Асен, началото на Второто българско царство и обявяването на Търново за столица на България и 780 години от легитимното възобновяване на Българската патриаршия.* В. Търново, 2016, с. 71.

историк Никита Хониат (ок. 1155 – 1215/6) нарича двамата брата *безбожници и нечестивци*, а предприетото от тях движение τὴν ἀπόστασιν (ή ἀποστασία) – узурпация, бунт или преврат срещу актуалната власт.⁴⁹ В религиозно значение този термин има и значението на скъсване с Ортодоксалната църква. Двустранното му възприятие свидетелства за взаимовлиянието на политическата и религиозната власт във Византия. Тази концепция позволява последвалите военни действия от византийска страна да бъдат възприети като справедливи и да оправдаят военния конфликт, който е в разрез с разбиранията на Божиите закони по отношение на войната, имплантирани във философията на Източната империя като представител на Божието царство на Земята. Не случайно по-нататък в текста Никита Хониат представя въстанията на българите като *обладани от зли духове*, които действат в противовес на Бог.⁵⁰ Тази библейска мотивация за ромейското превъзходство опрощава не веднъж вражеските действия на византийските императори.⁵¹

От християнската религия произхожда византийската държавно-политическа идеология и в частност българската. По тази причина, въпреки някои основни различия, се наблюдават сходства не само с византийската, но и със западната държавно-политическа идеология.⁵²

Приемането на християнството в средновековната българска държава неминуемо се отразява на военното дело и концепция. Въпреки че новата религия се въвежда по времето на княз Борис (852 – 889), нейното утвърждаване и пълното установяване на християнските правила се осъществяват при цар Симеон. Християнският мироглед прониква и в новото военно мислене. Българите също като византийците сакрализират идеята, че всяка

⁴⁹ ГИБИ, XI. София, 1983, с. 26 – 27. (Никита Хониат. История). В оригиналния текст на „История“ на Никита Хониат изразът τὴν ἀπόστασιν е използван във винителен падеж, но е еквивалентен по смисъл с инфинитивната форма ή ἀποστασία в гръцкия език.

⁵⁰ Маринов, К. Новият завет и византийската пропаганда..., с. 71 – 73.

⁵¹ Бакалов, Г. Византия. Културно-политически очерци..., с. 255.

⁵² Лазаров, Ив. Политическа идеология на Второто българско царство XII – XIII в. (Генезис). В. Търново, 2013, с. 13.

победа се случва по волята на Бог. Тази идея е имплантирана и на културно ниво. Първоначално през езическия период нейната проява на бойното поле се забелязва в символи като конската опашка, докато след приемането на новата религия като символ се откроява християнският образ на св. Георги. Образът на светеца покровител е показателен за промяната в идеологическата мисъл дори и на бойното поле. Друг такъв пример може да бъде посочен и по време на освободителното движение на Петър и Асен, където проявата на Божията воля присъства в образа на св. Димитър.⁵³

Идеите на византийската концепция за войната се долавят най-осезаемо в периода XII – XIV в. Като резултат от почти двувековното византийско господство византизизмът прониква и в българския царски двор след възобновяването на гържавността. Идеята за предопределеността и богопоставеността на царската власт се открива в един документ на византолога Пападопуло Керамевс, разгледан от Петър Мутафчиев. В него се казва: *... тогава започна богопоставеното и боговенчано царство на светия и боговенчан цар, великия Константин... И след като минаха много времена, като съ благоизволи нашия добър владика Исус Христос, дарува царството на триблажения и достохвален цар Йоан Асен.*⁵⁴ Този документ се отнася за манастира „Св. Никола“ и е публикуван по съвсем друг въпрос, но от неговия текст проличава по какъв начин българските владетели възприемат властта, която притежават. Налице е идентичност с византийското схващане и концепция, според която мястото на царя е определено по волята на Всевишния. В случая българският владетел е поставен да управлява тези земи по волята на Бог. Забележима е връзката и приемствеността между божественото чрез имената на Константин и Иван Асен II (1218 – 1241). Тази богопоставеност на българските царе се използва и във военната идеология. Оправдава военните действия и счита всички тях за справедливи, щом трябва да се опазят българските земи, дадени на българския народ от Бог.

⁵³ Драгова, Н. Старобългарски „воински сказания“ в „Стратегикон“ (XI в.) на византийския военачалник Кекавмен. <http://liternet.bg/publish13/n_dragova/izcheznalite/voinski.htm> (18.08.2017).

⁵⁴ Мутафчиев, П. Избрани произведения. Т. I. София, 1973, с. 667 – 668.

4. Концептът за *свещената война*. Разлика между източното православие и католицизма относно концепцията за *войната и мира*

Концепциите за *свещена война* и *справедлива война* заемат централна роля в сравнителния анализ на средновековната военна етика. За разлика от термина *свещена война*, който е предимно модерно европейски и има за цел оправдаването военните действия на основата на религиозна легитимизация, то терминът *справедлива война* не е съвременно понятие и търпи развитие от Античността до днес.⁵⁵ До XV – XVI в., когато придобива своя съвременен облик и е формулирана като военна концепция с правила, тази идея е взаимосвързана с принципите на пацифизма и християнството.

Необходимо е да се подчертае, че теорията за *справедливата война* в западната традиция и източното православие е съвсем различна от тази в ислямския свят, базирана върху Корана.⁵⁶ Независимо дали се отнася за ортодоксален или римокатолически вариант, християнството е универсална идеология, която определя мирогледа на обществото.⁵⁷ Християнският начин на мислене лежи в основата на всяка теория, познание, концепция и доктрина.⁵⁸

Религиозният елемент също оказва влияние във византийската военна идеология, но се наблюдава известна двустранчивост в мотивите за предприемане на военни кампании. Религиозната риторика и символи са част от оправдателната концепция, но основната причина за нападение не се крие в изповядваната от другите религия, а в техните завоевания. Ето така може да бъде описан византийският тип *свещена война*.

Във византийското възприятие за войната отсъства концепцията за *свещена война*, каквато е *джихадът* в исляма.⁵⁹ Византия също

⁵⁵ Stouraitis, I. Just War and “Holy War” in the Middle Ages..., S. 228.

⁵⁶ Koukl, G. Augustine: Just War. <https://oregonstate.edu/instruct/phl201/modules/Philosophers/Augustine/augustine_justwar.html> (12.08.2017).

⁵⁷ Лазаров, Ив. Политическа идеология на Второто българско царство..., с. 13.

⁵⁸ Бакалов, Г. Византия. Културно-политически очерци..., с. 198.

⁵⁹ Банников, А., М. Морозов. Византийская армия..., с. 508.

води войни, за да защити християнското царство, което от своя страна е възможно да се определи като свещена война, но те не покриват изцяло смисъла на това понятие и не се случват на всяка цена. Основна причина е, че военно-политическата обстановка постоянно се променя. Не се предприемат планомерни войни и не се стига до хиперболизация на идеята за пълно унищожение.⁶⁰ Официалното отрицание на идеята за *свещена война* във византийската военна идеология е базирано на неортодоксалната природа на войната като действие.⁶¹

За ромеите войната с мюсюлманите е военно-политическа необходимост, която би могла да се разреши и чрез дипломатически средства.⁶² Те възприемат тази политика и често пъти сключват съюзи с едни мюсюлмани срещу други. Борбата с неверниците не цели унищожаването на исляма и мюсюлманската цивилизация, а запазване на установеното равновесие.⁶³ Византийците се сблъскват с арабите още през VII в. Конфликтът с тях не е само на военна основа, но в идеологически аспект.⁶⁴ По-късно през XI – XII в. официалната политика на Византия към ислямския свят е пряко свързана с кръстоносните походи както на теория, така и на практика. Съществува и мнение, че отбранителните действия на Византия срещу арабите приличат на *свещена война*, която по идея се доближава до кръстоносните походи.⁶⁵ Политическият реализъм, който империята проявява, опровергава подобен тип твърдения за *свещена война* на чисто верска основа.

За византийските автори функцията на предприетите войни е предимно защитна. Дори понякога завоевателните кампании представляват абстракция, която определя действията на византийските императори като защитни, а не като завоюване на нови

⁶⁰ Кансылкова, К. Представления о войне и армии Византии..., с. 141.

⁶¹ Пак там, с. 214.

⁶² Димитров, Д. Византия между Изтока и Запада..., с. 25.

⁶³ Димитров, Д. Византийското отношение към Запада през XI век: Затишие пред буря. – Епохи, 2005, 1 – 2, с. 97.

⁶⁴ Dimitrov, D. Niketas Choniates Versus Manuelli Komnenos: Disputes Concerning Islam in the Context of the Byzantine Tradition. – Епохи, 2016, 24/2, p. 237.

⁶⁵ Кансылкова, К. Представления о войне и армии Византии..., с. 142.